

Derleme

FEMİNİST GRUP ÇALIŞMASI: TEMELİ, KAPSAMI VE SÜRECİ

Feminist Group Work: Background, Scope and Process

Melike TUNÇ*

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi,
İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Feminizm ve sosyal hizmet felsefeleri ve uygulamaları itibariyle birbirini bütünler olarak nitelendirilmektedir. Çünkü hem feminizmin hem de sosyal hizmetin temelinde “güçlendirme yaklaşımı”, “adalet”, “hakların kullanımı” gibi kavramlar bulunmaktadır. Feminist sosyal hizmet uygulamaları ise dar anlamıyla bireysel olarak sadece kadın hareketlerinin, geniş anlamıyla yaşanan her türlü baskıyla mücadeleye karşıt olarak geliştirilen mikro- mezzo ve makro çabaların bir bütünü olarak değerlendirilmektedir.

Bu değerlendirmeden yola çıkarak, yapılmış olan bu çalışma, hem bir teorinin kuramsal olarak bir bütün halinde ele alınmasını, hem de feminist teorinin sosyal hizmet uygulamasına aktarılarak daha iyi özümsemesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Belirtilen amaçlar doğrultusunda yapılmış olan bu çalışmada feminist teorinin kapsamı ve içeriği, feminist teorinin perspektifleri, feminist sosyal hizmet uygulaması ve feminist sosyal hizmet uygulaması kapsamında grup çalışmasının nasıl yapılandırılması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, feminist grup çalışması, sosyal hizmet.

ABSTRACT

Feminism and social work are referred to as complementary to each other with their philosophies and practices. On the basis of social work and feminism “empowerment approach”, “justice” and “exercises of rights” lie. In the strict sense, feminist social work practices are based only on women; on the other hand, broader sense of feminism depends on efforts of opposed all kind of pressures micro, mezzo and makro level of practices.

Based on this assesment, the study aims to evaluate the theory as a whole and contributes to better integration of feminist theory into social work practice.

This study argues that the scope and content of feminist theory, perspectives of feminist theory and how to configure group work within the scope of feminist social work practice are important.

Key Words: Feminism, feminist group work, social work

GİRİŞ

Feminist grup çalışmasını açıklayabilmek için öncelikle feminist teorinin ne olduğunu ve feminist teorinin hangi perspektiflere sahip olduğunu bilmekte yarar vardır. Bu bağlamda, feminist teorinin dayanaklarını, politik, sosyal, kültürel baskının bütün yansımalarını

patriarki ile ilişkilendirerek, hem bireysel (mikro), hem bireyler ve gruplararası (mezzo), hem de toplumsal (makro) boyutları içerisinde ele almayı ve analiz etmeyi gerektirmektedir. Bireysel boyutta ele alınan her söylem ve eylem sosyo-politik düzeyde de ele alınmayı gerektirmektedir. Güçlendirme yaklaşımını temel alan feminist uygulamalar bu üç boyutu da kapsamalıdır.

Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı, feminist teorinin içeriğini ve hangi perspektifleri içerdiğini açıklamaktır. Bu perspektifler dahilinde, liberal, radikal, sosyalist, postmodern feminizme yer verilmiştir. Çalışmanın diğer amacı feminist sosyal hizmet uygulamasının içeriğini analiz etmektir. Ayrıca feminist sosyal hizmet uygulamasının bir boyutunu oluşturan grup çalışmasını literatür odağında açıklamaktır. Feminist grup çalışmasını planlarken nelere dikkat edileceği, grubun yapısının nasıl kurulacağı, grup sürecinin nasıl işleneceği ve grup süresince grup liderine rehberlik edecek daha önce yapılmış çalışmalarda kullanılmış olan sorulara yer verilmiştir. Bu nedenlerle çalışmanın temel amacı, feminist teorisinin temelinde, feminist sosyal hizmet uygulamasının grup çalışmasında nasıl uygulanabileceği konusunda rehberlik edebilmektir.

FEMİNİST TEORİ KAVRAMI

Feminist düşünce birçok perspektifiyle uzun bir tarihe dayanmaktadır. Politik, sosyal, kültürel ve kadına yönelik baskının diğer türleriyle ve bu baskıların patriarki ile ilişkisi ile ilgilenmektedir. Erkeğe ayrıcalık tanıyarak güçlendiren düşünce sistemi ve sosyal ilişkiler ile kadınların deneyimlerini değerlendiren, güçsüzleştiren, haklarını

elinden alan cinsiyetler arası ilişkilerle ilgilenmektedir (Payne, 2005: 251). Feminizm için genel bir tanımlamadan söz etmek oldukça güçtür çünkü tarih boyunca kadın kurtuluş veya özgürlük hareketi birçok anlam geliştirmiştir. Bunun nedeni ise, bu hareket içerisinde mücadele eden kadınların düşüncelerinin, sorunlarının, kültürel konum ve politik amaçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Kendi içlerinde farklı konum ve mekânda olan kadınlar, kadın kurtuluşunu kendi sorunları ve politik anlayışları çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla da sayısız feminist hareket, eylem ve anlayış geliştirmişlerdir. Bu farklılıklara rağmen, feminizmi anlamak için "toplumsal hareket" kavramından ne anlaşılabilirliğini belirtmek gerekmektedir. Toplumsal hareket; "toplumsal bir değişme sağlamak amacıyla girişilen kolektif bir etkinlik olup, iktidar yapısına, norm ve değerlere karşı yöneltilen bir protesto" olarak tanımlanmaktadır (Tekeli, 1995: 30). Toplumsal hareket kapsamında feminist hareket, cinsiyet eşitsizliğinin politik bir konu olarak gündeme getirilmesi Bora (2011: 18) tarafından büyük bir başarı olarak görülmüştür. Bu bağlamda da feminizm, "kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele" (Michell, 1995: 6), "cinslerin eşitliği kuramına dayanan kadınlara eşit haklar isteyen temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan bir siyasal akım" (Arat, 2010: 29) ve "cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir hareket" (Hooks, 2012: 9) olarak tanımlanmaktadır.

Bora (2011: 44)'ya göre feminist perspektif, içinde bulunulan somut durumun somut analizi yapılırken, durumun içinde üretildiği genel çerçeveyi gözden kaçırmamayı, farklı iktidar biçimlerinin ve bunlar arasındaki ilişkilerin somut durumun ortaya çıkmasındaki etkisini kavrayabilmeyi sağlamaktadır. Ayrıca genel çerçevenin somut duruma nasıl işlediğini analiz ederken, kadınlar arası farklılık meselesini bir kimlik meselesinden daha derin biçimde ele alabilmeyi ve kimlikleri kuran farklı iktidar yapıları ile yüzleşebilmeyi sağlamaktadır.

Sosyal hizmet sözlüğünde ise feminizm şu şekilde tanımlanmıştır: “Kadınlar için yasal ve sosyo-ekonomik eşitliğin savunulduğu toplumsal harekettir. Bu hareket 18. yy.’da büyük Britanya merkezlidir”. Bu tanımdan sonra feminist sosyal hizmet ise şu şekilde tanımlanmıştır, “sosyal hizmet değer, beceri ve bilgisinin feminist bakış açısıyla birleştirilerek bireylere ve topluma cinsiyet ayrımcılığı sonucu ortaya çıkan duygusal ve sosyal problemleriyle başa çıkmada yardımcı olmaktadır” (Barker, 1995: 115). Zastrow (1994: 520), “feminist sosyal hizmet uygulamasının, sosyal değişimi sağlayarak yaşam kalitesini artırma görevini yerine getirebilmede uygulanabilir bir yol olduğunu” belirtmiştir. Feminist perspektif, sosyal inanışların, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin, sosyal politikaların, programların erkek egemen şekilde inşasına ve bu durumun da müracaatçıların problemlerini nasıl etkilediğine dikkat çekmektedir. Feminist perspektife göre uygulamalar sadece klinik ya da bireysel düzeyde kalmamalı, politik eylem ve savunuculuğa dönüştürülmeli, kurumların işlevselliği ve sosyal politikanın değiştirilmesi üzerinde de durulmalıdır (Sheafor

ve Horejsi, 2002: 96). Bu anlamda feminist yaklaşımın amacı, sosyal hizmet uygulamasında müracaatçının içinde bulunduğu duruma toplumsal cinsiyet rollerine ait inanışların ve kalıpların etkisini belirlemektir.

Feminist teorinin kapsamı irdelendiğinde, bu kapsam içerisine kadınlık olgusunun sosya-politik, kültürel ve ekonomik boyutlarının göz önüne alınmakla birlikte, mikro, mezo ve makro uygulamaların tümü dahil edilmektedir.

FEMİNİST TEORİNİN PERSPEKTİFLERİ

Feminist teorinin tek bir tanımı yapılamamaktadır çünkü içerisinde birçok alanı barındırmaktadır. Farklı bakış açılarına sahip belirli gruplar, feminist teorinin farklı perspektiflerini gündeme getirmişlerdir. Bu süreç, 1800’lerin sonlarında, birinci dalga olan feminist aktivizm kadınların politik ve yasal düzlemde haklar kazanmasıyla ilişkiliyken, 1960’lardan bu yana ikinci dalga iş fırsatlarında, politik etkinin ve kamu alanının genellikle özel alandaki kadınların kişiler arası ilişkilerine yönelik tutumları ile bağlantı kurmadaki yaşanan eşitsizlikler ile ilgilidir (Payne, 2005: 252). 1960’lardan günümüze feminizm kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri açıklamak için perspektifler geliştirmiştir. Bu perspektifler aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

Liberal Feminizm

Liberal feminizm (Reynolds, 1993; Dominelli, 2002: 24) kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri çalışma hayatında, bakımda, aile içi rol ve görev paylaşımında aramaktadır. Bu bakış açısı, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet

farklılıklarının kültürel varsayımları ve sosyal ilişkileri nasıl etkilendiğine odaklanmaktadır. Yaşanan eşitsizliklerin çözümlüne yönelik, yasalar ile eşitsizlikleri azaltmak, eşit fırsatların sağlanmasını desteklemek, toplumsal kuralları değiştirerek çocukların cinsiyet farklılıklarının farkında olarak büyümesini sağlamak şeklinde geliştirilmektedir.

Liberal felsefe, liberal feminizmin de dayanağı olarak, toplumu kaynakların paylaşımı için yarışan ayrı ayrı bireyler olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle bireysel özgürlüğün devlet müdahalesinin geri çekilmesiyle sağlanacağı düşünülmektedir. Liberal feminizm için önemli noktalardan biri kamusal alan ve özel alanın birbirinden ayrılması, arasına çizgi çekilmesidir (Jaggar, 1983). Buna bağlı olarak, Batı toplumlarında bağımsızlık (bağımlılık), fırsat eşitliği (çıktıların eşitliği) ve bireysellik (kollektivizm) kökleşmiş belirli bir görüş olmaksızın, günümüzde standart sosyal işlev olarak kabul edilmektedir. Bu geleneksel liberal değerler, liberal feminist düşüncenin temelini oluşturmaktadırlar. Liberal feministler, toplumun kadınları birey olarak değil, grup olarak görüp sınırlandırdıklarını düşünmektedirler (Jaggar, 1983; Akt: Dominelli, 2002: 24). Kadınların da erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu, fakat erkeklerin ırk, sosyo ekonomik düzey ve diğer faktörleri dikkate alınarak hakların dağıtımında eşitsizliklerin meydana geldiğini düşünmektedirler (Saulnier, 2000: 8).

Liberal feministler için kadınların politik eşitsizliğini, ihtiyacı olan sosyal hizmetlere ulaşamaması gibi toplumsal konularda kadın erkek arasındaki eşitsizliğini gidermek önemlidir. Eşit eğitim, eşit iş fırsatları, eşit işe eşit ücret gibi

konular liberal feminizmi simgelemektedir. Bu alanlarda hala yapılan kampanyalar kamusal ve özel alan ayrımını desteklemeye devam etmektedir (Giddings, 1988; Joseph, 1981; Akt: Saulnier, 2000: 8). Bu anlamda liberal feministler ne meritokrasi ne de diğer temel değişimleri istemektedirler. Sadece kadınların toplum kaynaklarından daha fazla yararlanmaları konusunda hakları olduğunu iddia etmektedirler (Nes ve Iadicola, 1989: 12).

Görülmektedir ki liberal feministler politikaları sosyal değişim için araç olarak kullanmışlardır. Sosyal değişimin kapsamı, cinsiyet ayrımcılığına karşı düzenlemeler, doğum izinlerinin iyileştirilmesi, eğitim politikalarında değişikliklere gidilmesi, kız çocukların okullaşma oranlarının artırılmasının sağlanması, evlilik içinde ekonomik hak kazanımlarının adil dağıtımının sağlanması, boşanma ve velayet konularında kadınların lehine oranların artırılması şeklinde geliştirilebilir.

Radikal Feminizm

Radikal feministlerin "kişisel olan politiktir" sloganının kabulü ile feminizmin dışında kalan alanlar da feminizme dahil edilmiştir (Tong, 2009: 49). Radikal feministler, kadınların yaşadıkları adaletsizlikleri ve olumsuz bireysel deneyimleri kişisel problemler olarak ele almalarının yanında, aslında bu problemlerin politik konulara ve güç dengesizliğine dayandığını belirtmektedirler. Radikal feministler, kamuyu özel konulardan ayırma ile erkek baskısını sadece her iki alanda da yaşanan baskının maskeleneceğini düşünmektedirler. Ayrıca kamu ve özel yapıların erkek egemen dinamiğinin olduğunu vurgulamaktadırlar. Kamu ve özel alanların

ayrımının kadınların izole ve depolitize olmasına neden olduğunu düşünmektedirler (Nes ve Iadicola, 1989: 14).

Radikal feministler toplumu ataerkil olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımın içeriğinde ise tarihsel olarak ailelerin erkek egemen şekilde yapılandırılmış olduğunu ve toplumların da erkeklere orantısız şekilde güç dağılımı yaptığını belirtmektedirler. Toplumu ataerkil olarak karakterize eden radikal feministler en temel ve en önemli toplumsal ayrışmanın toplumsal cinsiyet üzerinden yapıldığını savunmaktadırlar (Jaggar, 1983). Ataerkil yapı bireysel kimlikte, sosyal ilişkilerde ve gücün yapısal sistemlerinde yer alan politik süreci içermektedir. Sadece bu erkek ayrımcılığını yasal sistemler pekiştirmemekte, ayrıca tüm kişilerarası ilişkilerin bunu sürdürmektedir (Eisenstein, 1981; Akt: Saulnier, 2000: 20).

Radikal feministler erkek üstünlüğüne yönelik iki temel alana sahip psikolojik analiz geliştirmişlerdir. İlki, kadınların ataerkil mesajlarla bunları psikolojik olarak içselleştirmektedirler (Echols, 1989) ve bu nedenle kadınların psikolojik olarak kontrolleri ataerkil sistemlerle başa çıkmada önemli bir bileşeni oluşturmaktadır (Donovan, 1985; Akt: Saulnier, 2000: 21). Ayrıca bazı radikal feministler tarafından cinselliğin yaşanması kadınların değil, sadece erkeklerin ihtiyacının karşılanmasına yönelik olduğu savunulmaktadır (Tong, 2009: 51). Bu nedenlerle kadınların rollerinin kısıtlanması ile psikolojik problemlerin kaçınılmazlığı söz konusu olmaktadır. Katı cinsiyetçi roller cinsiyet temelli baskıyı da yaratmaktadır. Bu nedenle radikal feministler erkeklerin biyolojik olarak üstünlük söylemlerini mantık çerçevesine indirgeyerek, görünüşleriyle

baskı yarattıklarını savunmaktadırlar (Koedt, 1973; Akt: Saulnier, 2000: 21). Bununla birlikte Arat (2010: 75)'a göre radikal feminizm eşitlikle farklılığın birlikte varolmasını savunmaktadır. Çünkü bu akım yalnız kadınlar farklıdır demekle yetinmemekte aynı zamanda kadınların da birbirlerinden farklılıklarını vurgulamaktadır.

Radikal feministler kadına yönelik fiziksel, cinsel içerikli şiddetin yaygınlığı üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Şiddeti sonuç olarak politik bağlamda tanımlamışlardır. Kadına yönelik şiddetin baskı ve kontrol ile ilgili olduğunu belirtmekle birlikte, ataerkil yapıların terk edilmesiyle bu sorunun çözülmesini belirtmektedirler (Saulnier, 2000). Radikal feminizmde ataerkil yapılar/sistemler; hukuk, gelenek, ekonomi, eğitim, kurumsal inanç, bilim, dil, medya, ahlak, çocuğun yetiştirilmesi, ticaretin bölünmesi ve günlük sosyal etkileşimler olarak tanımlanabilir. Ayrıca sosyal sistemler erkeklerin güçleri ve ayrıcalıkları ile karakterize edildiğini savunmaktadırlar.

Sosyalist/ Marksist Feminizm

Sosyalist / Marksist feminizm (Dominnelli, 2002: 26) kadına yönelik baskının sınıf temelli sosyal sistem içinde yapılandırılmış olan eşitsizlikten kaynaklandığını vurgulamaktadır. Çünkü kadınlar kapitalizm için iş gücünün yeniden üretilmesinde, sorumlulukların taşınmasında ve çocuk bakımını üstlenilmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Kadına yönelik baskı diğer baskı türleriyle (ırk, engellilik gibi) etkileşim halindedir. Bu nedenle baskıcı sosyal ilişkilerin analiz edilmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca gücün ekonomik olarak yansımaları ve bu ekonomik gücün kadınları

kontrol etmede kullanılmasıyla başa çıkmaktadırlar (Dominelli, 2002: 28). Bu başa çıkış ancak Ecevit (2011: 15)'nde belirttiği gibi kadınların ezilmişliğinin analizinin üretim biçimleri ve kapitalizmin analizi ile gerçekleşebilir.

Ecevit (1985)'in de belirttiği gibi, kadınların ücretli emek alanından dışlanmaları ve ev alanında üstlendikleri yeniden üretim sorumlulukları ile sınırlandırılmalarının analizi yapılmalıdır. Sadece yeni neslin yeniden üretiminin sağlanmasından ve ücretsiz işgücünden öncelikle erkeklerin ve özellikle kapitalizmin faydalandığını savunmaktadır (Akt: Ecevit, 2011: 16). Bununla beraber Barret (1995; Akt: Ecevit, 2011: 16) de marksist feminizmin geliştirilmesi gerektiğini ve toplumsal cinsiyet eşitliği analizinin de merkezde yer alması gerektiğini savunmaktadır.

Marksist feminizm, ataerkillikle kapitalizmin çıkarları arasındaki ilişki ve paralelliğin sorunsallaştırılmaması nedeniyle de eleştirilmektedir. Bu eleştiriye karşılık sosyalist feministler, sadece sınıf değil, ataerkillik ilişkilerini de açıklayacak kuram arayışları sonucunda ikili sistemler yaklaşımını geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımın ikili olarak tanımlanmasının nedeni de toplumsal cinsiyet çözümlenmesini hem kapitalist hem de ataerkillik üzerinden yapılması nedeniyle (Ecevit, 2001: 17). Çünkü bu iki sistemin bir araya gelmesi kadınlar için olumsuz etkiler yaratmakta ve kadınları baskı altına almaktadır.

Postmodern Feminizm

Postmodern feminizm ise bilgi ve anlayışın çoğunu postmodernizmden almıştır. Merkezini dilin kullanımı oluşturmaktadır. Savunulan düşünceye

göre anlatılar kendi gerçekliklerinden yoksun olarak kullanılmaktadırlar. Bu nedenle anlatının anlaşılabilmesi için sosyal süreçlerin bilinmesi gerekmektedir (Scott, 1988: 34). Postmodern feministler dilin gücünü, sosyal gerçeklik bağlamında incelemektedirler (Wittig, 1988: Akt: Saulnier, 2000: 14). Postmodernistler, feministlerin genellikle kadına yönelik baskının kültürlerarası tek bir nedeni olduğunu savunduklarını belirtmişlerdir. Feminist teoriler kendi çağında, toplumunda, kültüründe, sınıf, cinsel yönelim ve etnik veya ırksal grupları yanlış şekilde yaygınlaştırmaktadır. Cinsiyet ve cinsel fark analizlerinin birçoğunun değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bunun için de Flax (1990: 55)'a göre postmodern feminist teorisyenlerinin görevleri şunlardır: Toplumun feminist bakış açılarını dile getirmek, kadınların toplumsal dünya tarafından nasıl etkilendiğini analiz etmek, güç ve bilgi arasındaki ilişkinin rolünü incelemek ve kadınları sosyal dünya hakkında düşündürmek ve dünyanın nasıl değiştirilmesi gerektiği konusunda yollar hayal etmektir.

Postmodern feminizm (Dominelli, 2002: 33) sosyal ilişkilerin karmaşıklığını ve gelişmişliğini, toplumların kadınların hangi durum içerisinde olduğunu ve nasıl iyileştirmesi gerektiği konusundaki varsayımlarını nasıl söylemleştirdiğini açıklamaktadır. Postmodern feminizmin önemli özelliklerinden birisi sorgulayıcı olmasıdır.

Birçok feminist teori, kadınların başa çıkmak zorunda olduğu yanlış anlamaları, cinsel ayrımcılığı ve yaşadıkları baskıyı nasıl en aza indirebileceklerinin yollarını aramaya çalışmışlardır. Her feminist teoride perspektifler kadınları kısıtlayan güçlerin kaynağına göre

farklılık göstermiştir. Liberal feministler, var olan yapı içerisinde iş, politika ve aile ilişkilerinde erkeklerle eşit koşullara sahip olmak isterken; radikal feministler, ataerkil cinsiyet baskısı nedeniyle ataerkil sistemi kaldırma çabası için olmuştur. Sosyalist feministler ise kapitalist ve ataerkil sistem ilişkilerini kökten değiştirmeyi istemişlerdir. İçinde bulunulan durum, içinde bulunulan zaman ve kadınların bakışaçılarına profiline göre yaşanan sorunlar için farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu nedenlerle de farklı baskı ve ayrımcılık türlerinden mağdur olan müracaatçı gruplarının temelini oluşturduğu sosyal hizmet uygulamalarında, sosyal hizmet uzmanları, tüm bu farklılıkları görmeli ve analiz etmelidir. Bu farklılıkları görebilme ve analiz edebilmek için de feminist sosyal hizmet yol gösterici olacaktır.

FEMİNİST SOSYAL HİZMET

Feminist sosyal hizmet, çalışan kadınların kolektif eylemlerinin karşılığını bulmuş halidir. Amaçları, kadınların kişisel problemlerini dile getirmektir. Bununla birlikte problemlerini toplumdaki pozisyonları ve statüleri ile ilişkilendirerek refahlarını arttırmaktır. Bunun anlamı da kişisel ve özel sorunların toplumu ilgilendiren konular olarak yeniden adlandırılmasıdır. Feminist sosyal hizmet yapılandırılırken, kadın aktivistler daha genel bir feminist bakış açısı üzerinde durmuşlardır, kendi teori ve pratiklerini oluşturmuşlardır. Bu şekilde feminist sosyal hizmet aynı zamanda feminist araştırma, feminist uygulama konularına katkıda bulunmuştur (Dominelli, 2002: 6).

Dominelli (2002: 7)'ye göre feminist sosyal hizmet, sosyal hizmet uygulamasının bir çeşididir. Dünyadaki kadın

deneyimlerinden yola çıkarak, kadınların toplumdaki pozisyonları ile kişisel çaresizlikleri arasında bağlantı kurarak analiz etmekte, müracaatçının özel ihtiyaçlarına yanıt arar, müracaatçı ile arasında eşitlikçi ilişki kurmakta ve yapısal eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Kadınların özel ihtiyaçlarına ve hayatlarında karışıklıkları durumlara bütüncül bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Sayısız çatışma ve yaşanan baskılar feminist sosyal hizmetin ayrılmaz parçalarıdır. Birbirine bağlı olan sosyal ilişkilere (erkek, çocuk, diğer kadınlarla olan ilişkisine) de odaklanması gerekmektedir.

Feminist teoriyi sosyal hizmette kullanmak, bir çok teoride yer alan cinsiyet ayrımcılıklarına karşı önyargılarla mücadele etmek için kullanışlı bir yoldur (Carter ve diğ., 1994; Akt: Saulnier, 2000: 6). Çünkü feminist teoriler diğer geleneksel kalıpların aksine, kadınların deneyimlerinin dinamiklerini ve yapılarını sosyo politik ve kişilerarası cinsiyet hiyerarşileri içinde açıklamaktadır. Ayrıca, günlük sosyal yapılarıdaki ayrımcılıklara dikkat çekmektedir. Kadınların sosyal ve kişisel problemleri üzerinde sosyal hizmet uzmanlarının hareketliliğini ve duyarlılığını arttırmak için feminist uygulama konusunda deneyimli olmaları gerekmektedir (Saulnier, 2000: 6). Dominelli (2002: 7)'ye göre feminist sosyal hizmet uzmanları dünyada kadın deneyimlerinin analizine, kadınların toplumdaki yerlerine ve yaşadıkları ikilemlere odaklanmaktadır. Eşit müracaatçı-sosyal hizmet uzmanı ilişkisi yaratmaya ve yapısal eşitsizliklere dikkat çekmektedir. Çünkü feminist sosyal hizmet uzmanları kadınların hayatlarıyla ve sosyal ilişkileriyle bütüncül şekilde çalışmaktadır. Ayrıca insanların sosyal ilişki halinde olduğu

kadınların, erkeklerin, çocukların ve diğer kadınların ihtiyaçlarına dikkat çekmektedir. Buz (2009: 53-54) feminist sosyal hizmet uygulamasını cinsiyetçiliğe meydan okuyan alternatif ve yeni bir uygulama türü olarak açıklamaktadır. Ayrıca kadın deneyimleri analizinin feminist sosyal hizmet uygulamasının başlangıç noktasını oluşturduğunu ve deneyimlenen sorunların nedenini yapısal nedenlerle açıklayarak kadınların da deneyimledikleri sorunlara meydan okumasını sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir.

Feminist perspektife göre sosyal hizmet uzmanı için önemli olan diğer noktalar şu şekilde belirtilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2002): Sosyal hizmet uzmanı-müracaatçı ilişkisi eşitlikçi olmalıdır. Sosyal hizmet uzmanı, otorite figürü ya da uzman olarak değil, müracaatçının arkadaşı veya meslektaşı olarak görülmelidir. Müracaatçının problemleri sosyopolitik bağlamda ele alınmalıdır. Güç ilişkilerine dikkat çekilmelidir. Sosyal hizmet uzmanı kendi ile ilişkili kişisel deneyimlerini paylaşmak için gönüllü olmalıdır. Yardım süreci, cinsiyet ayrımcılığı hakkında bilgilendirme, kalıp toplumsal cinsiyet rolleri hakkında bilgilendirme gibi güçlendirme ve eğitime odaklanmalıdır. Yardım sürecinde müracaatçılar aktif olmalıdır, problemden ziyade müracaatçının güçleri üzerinde durmalıdır. Feminist perspektif genellikle kadın müracaatçılarda uygulanmaktadır, fakat uygulamada güçlendirme, sosyal adalet, sosyal aksiyon gibi farklı özellikleri sosyal hizmet uygulamasının parçalarıdır. Bu nedenle erkek müracaatçılarla çalışırken de uygulanabilmektedir. Bu bağlamda Dominelli (2002)'ye göre feminist sosyal hizmet uygulamasında müracaatçı odaklarını;

cinsiyetçi politikalar, sosyal hizmette erkekler, erkeklerle çalışma, erkek hareketi, erkekler için feminist teori oluştururken; çocuklar ve ailelere yönelik ise patriarkal aileler, aile içi çatışmalar, çocuk hakları, ekonomik ilişki temelinde babalık rolleri, üretimin ataerkil yapılandırılması, annelik odağı, kurumsal yaşlanma, toplumun tekrar tanımlanması odakları oluşturmaktadır. Ayrıca suçlulara yönelik: Rehabilitasyon ya da ceza, erkeklik ve cinayet, kadın suçlular, kanunla ihtilafa düşmüş gençler müracaatçı gruplarını oluşturmaktadır.

Literatürde, feminist teori kapsamında kadın odağında yapılan çalışmalar daha çok yer almaktadır. Yapılan incelemeler de göstermektedir ki kadınların yaşadıkları durumlar mikrodan makroya farklılık göstermektedir. Bu nedenle kadın müracaatçıların uygulamaya getirdikleri konular da çeşitlilik göstermektedir. Feminist perspektiften bakıldığında, bu çeşitlilik bağlamında Collier'e göre (1982, 57-77: Akt: Zastrow, 1994: 519) kadınların danışmaya getirdikleri konular arasında; kendilerini güçsüz hissetmeleri, seçimlerinde kısıtlanmalar yaşamaları, öfke, kendini besleyememe, bağılılık ve bağımsızlık arasında denge kuramama, kendine güvensizlik, yetersiz iletişim becerileri, geleneksel rol beklentileri ile karşılaşmaları şeklinde farklılaşmaktadır. Ayrıca Collier (1982: 5) kadın ve erkekler arasında, biyolojik farklılıktan kaynaklanan kadının kendilerini güçsüz hissetmeleri, kadınlar ve erkekler arasındaki ataerkil yapılardan kaynaklanan farklılıklar, kadınların gelişiminde ve güçlenmesinin önündeki engeller, kadınlar arasındaki farklılıklar, erkeklerin bu konudaki farklılıkları odakları üzerinde çalışılması gerektiğini belirtmiştir.

Feminizm birçok anlamda iyi bir sosyal hizmet uygulaması ile paraleldir; özellikle etik kurallarda her türlü ayrımcılığa karşı durulduğu belirtilmektedir. Sosyal hizmetin “çevresi içinde birey paradigması”, ayrımcılığa karşı yaşanan baskının bireyin iyilik halini nasıl etkilediğini farkına varma konusunda açıklayıcı olmaktadır. Ayrıca insan hakları ve sosyal adalet ilkelerinin gözetilmesi ve eşitlik ilkesinin ön plana alınması açısından paralellik göstermektedir.

Sosyal hizmet bilim ve mesleğinde feminizm, epistemolojik, pedagojik, araştırma ve müracaatçıyla doğrudan uygulama gibi alanlarında geçmektedir. Yapılan araştırma bulgularına göre (Gorey ve diğ., 2002) sosyal hizmette feminist yaklaşımların temelinde yapılandırılan grupla çalışma uygulamalarının amacına ulaşmasında etkili olduğuna ilişkin bulguları içermektedir. Bu anlamda feminist sosyal hizmetin amaçlarını gerçekleştirebilmek adına önemli uygulama alanlarından biri olan feminist grup çalışmasının üzerinde durulması, alandaki uygulamaları ve bilgiyi sistematikleştirebilmek adına yararlı olacaktır. Bu bağlamda öncelikle feminist grup çalışmasının içeriği, amaçları, feminist grup çalışması planlanırken yapının belirlenmesi ve sürecin nasıl yapılandırılacağı ve bu süreç içerisinde hangi soruların kullanılabileceği konusunda bilgi repertuarını geliştirmek yararlı olacaktır.

FEMİNİST GRUP ÇALIŞMASI

Kurland ve Salmon (1992: 271) feminist teorinin temelde kadının güçlenmesine yönelik amacının gerçekleşmesinde grup çalışmasının etkili olacağını savunmaktadırlar. Feminist teorinin neden etkili olacağı konusunda ise bazı

maddelendirmelere gitmişlerdir. Bu maddeler ise şu şekildedir;

1. Feminist teorinin güncel ve yapılandırılmış perspektifi bulunması ve uygulayıcıların çoğunun kadın olması etkililiği arttırmaktadır.
2. Güncel ve tarihsel bağlamda güçsüz nüfus grubu olan, farklı deneyimlere sahip olan, kültür, sınıf, din, cinsel yönelim gibi ayrımlarla karşı karşıya kalan kadınlarla güçlenme temelli çalışmalar yapılmasına olanak sağlamaktadır.
3. Uygulama ve bilimsel bilgi yönünden köklüdür ve temele sahiptir.
4. Feminist teori kadınların yaşadıkları problemlerin nedenini psikososyal-yapısal bağlamda incelemekte ve bunların anlamlandırılmasıyla detaylı şekilde ilgilenmektedir. Kişisel, kişilerarası ve kurumsal düzeylerde daha açık ve pratik müdahale yöntemlerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır.
5. Feminist teorinin sosyal grup çalışmasında kullanılmasının etkililiğine yönelik bir diğer önemli neden, dezavantajların ve eşitsizliklerin sürdürülmesine neden olan kurumsal yapıların analizini yapmaktadır.

Yukarıdaki maddeler özetlenirse, feminist grup çalışması öncelikle kadınlarla ilgilendiği sonucuna ulaşılabilir. Bu ilgilene kadınların içinde buldukları durum hakkında sosyo-politik-kültürel analizleri yapabilmek için farkındalık kazanmalarına yönelik etkili uygulama düzeylerinden bir tanesidir. Feminist teori sahip olduğu bilgi ve uygulama repertuarını birçok anlamda dezavantajlı durumda bulunan kadınların deneyimlerini görünür kılmaya çabasında

kullanmaktadır. Bu deneyimleri de güçlendirme odağında ele almaktadır. Kadınların dezavantajlı durumda olmasını sürdüren kurumsal yapıların analizinde kadınlarla yapılacak grup çalışması ile kadınlarda kolektif bilinç oluşması yönünde etkiye sahip olacağı düşünülmektedir.

Alanyazında birçok yazar, feminist grup çalışmasının uygulama sürecinin önemine değinmişlerdir. Bu yazarlardan biri olan Saulnier (2000: 25)'in yaptığı çalışmada örneklendirdiği feminist grup çalışması perspektiflerini aşağıdaki şekilde maddelendirmiştir:

Feminist Grup Çalışmasının Amaçları

Grup çalışması, feminist sosyal hizmet bileşenleri gibi ortak problem ve konuya sahip kişileri bir araya getirerek, yardım almalarını ve birbirlerine yardım etmelerini sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Shulman, 1999:286). Kurland ve Salmon (1992: 12) karşılıklı yardım sürecini, katılımcıların kendi deneyimlerinden yola çıkarak, diğer üyelerin ihtiyaçlarına çözüm bulma arayışına girerek, kendi fikirlerini sunarak kendilerini güçlü hissedebildikleri süreç olarak tanımlamıştır. Karşılıklı yardım

Çizelge 1: Feminist teoriler ve grup çalışması örnekleri

	Teorinin amaçları	Grup başlıkları/ odakları	Grup süreçleri	Grubun amaçları
Liberal	Eşit haklar Hizmetlere eşit erişim Gizlilik kontrolü	Alkol problemleri Bağımlılık İşsiz aileler	Psikoeğitim Danışmanlık 12 adım programları	Kendine güven geliştirmek Benlik saygısını arttırmak Yeterlilik kazanmak Yoksunluğu azaltmak
Kültürel	Kadınların kültürünü geliştirmek Kadınların maneviyatını arttırmak Barış ve ekoloji Toplumun yeniden yapılandırılması Kadınların değerini arttırmak	Spesifik bir başlık bulunmamakla birlikte, 12 adımı katılımı bulunmaktadır	Bilinç yükseltme Destekleme Kendine yardım	Politik analiz yapabilmek Kadının özünü keşfetmek/ortaya çıkarmak Kadınlığı kutlamak Kadınlar için yeni inanç deneyimleri geliştirmek

Postmodern	<p>Feminist bakış açısını ifade etmek</p> <p>Kadınların sosyal hayattan nasıl etkilendiklerini analiz etmek</p> <p>Bilgi ve gücü incelemek</p> <p>Toplumun dönüşümünü hayal etme</p>	<p>Varlıklılarla, beyaz, varoş lezbiyenlerle ilişki kurmak</p>	<p>Bibliyoterapi</p> <p>Eğitim</p> <p>Destek</p>	<p>Sosyal ağ sistemini geliştirmek</p> <p>Değişim düşüncesi geliştirmek</p> <p>Toplum inşasını desteklemek</p>
Womanist	<p>Sosyal aksiyon/ sosyal değişim</p> <p>İrk bilinci söylemi</p> <p>Kendini iyileştirme</p> <p>Baskı sistemine direnç</p>	<p>Lezbiyen biseksüel kadınlar</p>	<p>Bilinç gelişimi</p> <p>Destek</p> <p>Toplum organizasyonu</p>	<p>Kendini güçlendirme</p> <p>Toplum inşasını desteklemek</p> <p>İrk bilinci söylemine dikkat çekmek</p> <p>Üniversitelerin desteğini almak</p> <p>Toplumların ırkçılığa bakış açısı</p>
Radikal	<p>Kişisel ve politik arasında bağ kurmak</p> <p>Kamu ve özel alanda erkek egemenliğini ortadan kaldırmak</p> <p>Cinsiyetçiliğin içselleştirilmesi</p> <p>Kadınları erkek şiddetinden koruma</p> <p>Toplumu yeniden yapılandırma</p>	<p>Kurumları güçlendirme</p>	<p>Bilinç yükseltme</p> <p>Destek</p> <p>Beceri geliştirme</p> <p>Eylem için plan geliştirme</p>	<p>Ataerkil toplumun yaralarını iyileştirme</p> <p>Ataerkil söylemlerle başa çıkma</p> <p>Eylemci olmaları konusunda kadınları güçlendirme</p> <p>Sosyal değişim</p>

birçok konuyu bir araya getirmektedir. Shulman (1999) bu bileşenleri şu şekilde sıralamıştır. Bu bileşenler: 1. Otorite, cinsiyet ve tabu alanlarının tartışılması, 2. "Aynı gemide yer alma" konusunun gündeme getirilmesi ile kendilerinin yalnız olmadıklarını hissettirilmesi, 3. Evrensel bakış açısının geliştirilmesi, özellikle baskı görmüş nüfus gruplarıyla, kendini suçlamaktan öte, bir problemin oluşmasındaki toplumsal etkileri anlamaya yönelik bilinç geliştirilmesi, 4. Karşılıklı destek, üyelerin kendi duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilecekleri ve diğer kişilere yönelik empati geliştirilmesi, 5. Karşılıklı talep, bireysel üyelerin ve grup olarak tüm üyelerin gelişime ve büyümeye önem vermesi şeklinde sıralanmaktadır.

Steinberg (2002: 35) karşılıklı yardım sürecini ise birçok "sesi" paylaşma olarak tanımlamaktadır. Bu süreç hakkında şunları belirtmektedir: Kişiler tarafından düşüncelerin, duyguların, tutumların ve kişisel hikayelerin paylaşılması, sadece o seslerin duyulmasına yardımcı olmaz, ayrıca yeni sesler çıkarabilmeye yardımcı olacağını savunmaktadır. Bu süreç, sanatı, beceriyi ve çok çalışmayı gerektirdiğini ifade etmektedir.

Karşılıklı yardım sürecinin önemini göz önüne alarak Gottlieb ve Burden (1983:79) feminist sosyal hizmet gruplarının özelliklerini; kadınların izolasyonunu sonlandırmak, sosyal ve politik faktörlerin üzerinde durmak, grup stratejilerinin belirlenmesinde erkeklerin yer almaması, kadınların güçlü yönlerine ve beceri geliştirmelerine odaklanmak şeklinde belirtmişlerdir.

Feminist grup çalışmasında, güçlendirme temelli görüşmeler kullanılmaktadır.

Güçlendirme temelli görüşmeler yoluyla problemler iyileştirilirken, katılımcıların bilgi ve becerilerinin de gelişmesi sağlanmaktadır. Ayrıca grup lideriyle otorite simgesi olarak değil, işbirlikçi olarak eşit iletişime geçmeyi sağlamaktadır (Perkins ve Zimmerman, 1995: 570). Kadınların güçlendirme sürecinde kendi kararlarını almaları, duygularına saygı duymaları ve kendi eylemlerini kendileri seçmeleri cesaretlendirilmektedir (Smith ve Douglas, 1990). Güçlendirilmiş olan kadınlar motivasyon ve kontrole sahip, karar verme ve problem çözme becerileri gelişmiş, sosyo politik çevrenin/ yapının farkında olurlar (Zimmerman, 1995). Bu amaçla feminist yaklaşımla yapılandırılan grup çalışmalarıyla kadınlar çeşitli beceri ve kaynaklara sahip olmaktadırlar, problem çözme sürecine dahil olmakta, eşit şekilde bir araya gelmesiyle memnuniyet düzeyi etkilenmektedir (Akt: Berwald ve Houtstra, 2002: 74).

Açıklamalarda da daha önce de belirtildiği gibi kadınlara yönelik baskı ırk, yaş ve engellilik gibi birçok sosyo-politik-ekonomik nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Birçok alanda ayrımcılık yaşayan kadınlar kendilerini güçsüz hissedebilmekte ve kaynaklara erişimde sınırlılıklar yaşayabilmektedir. Kadınlarla feminist grup çalışmasının yapılması, kadınların yaşadıkları problemlerin neler olduğunun anlaşılmasını sağlayacaktır (Kaschak, 1981:390; Akt: Berwald ve Houtstra, 2002: 74). Bu nedenle feminist grup çalışması ile baskının sonuçlarını ortaya çıkarmak, kadınların bireysel ve birlik olarak güçlerini kullanmalarını sağlamak, gerçekliklerini tekrar tanımlamalarını ve yapılandırılmalarını sağlamak amaçlanmaktadır (Bricker-Jeckins, 1991).

Bu amaçlar kapsamında grup liderlerinin rolleri ve görevleri buldukları konumda değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanı; eşitlik ilkesini temel alarak müracaatçının değişim sürecinde iyileştirici/televi edici sorumluluğu olan değil, danışman olarak görev yapmaktadır (Butler, 1985: 35), hem değiştirici hem de değişen kişilerden biridir (Bricker-Jeckins, 1991: 279). Kullanılan teknikler kişisel gücü ve kendine yönelik ilgiyi artırıcı şekilde olmalıdır. Feminist uygulayıcılar kişilerin iyileşmeleri, gelişmeleri ve kişisel/politik dönüşümleri için bireysel ve toplu kapasitelerini tanımlamaları ve uygulama yapmaları gerekmektedir (Bricker-Jeckins, 1991: 277; Akt: Berwald ve Houtstra, 2002: 75). Bu uygulamaları yapabilmek için de sosyal hizmet uzmanı grubun katılımcılarını belirlerken, yapıya ve sürece dikkat etmesi gerekmektedir.

Feminist Grup Çalışmasının Katılımcıları ve Yapısı

Literatür incelendiğinde feminist grup çalışmasına dahil edilen katılımcı yelpazesi geniştir. Bu yelpaze dahilinde tecavüz mağduru kadınlar (Yasen ve Glass, 1984; Clemans, 2005), erkek şiddetinden mağdur olan kadınlar (Wood ve Roche, 2001), engelli kadınlar (Berwald ve Houtstra, 2002; Avery, 1998), alkol problemi olan kadınlar (Saulnier, 2003), siyah kadınlar (Jones ve Hodges, 2001) feminist grup çalışmasının katılımcılarını oluşturmuşlardır. Yapılan çalışmalarda farklı odaklar ön plana çıksa da, yazarlar, yaşadıkları baskıların kadınların hayatlarındaki etkilerini görmek, kendi sesini duymalarına yardımcı olmalarını sağlamak, kadınlara yönelik özel kaynakları

oluşturmak gibi amaçlarla feminist grup çalışmasının uygulanabilirliği üzerinde durmuşlardır.

Belirlenen amaçlara göre katılımcıların yaşları, eğitim düzeyleri, medeni durumları heterojenlik gösterebilir. Yapılmış olan çalışmalara göre engelli kadınlarla yapılan feminist grup çalışmasında katılımcıların yaşları 20-70 arasında değişmekte ve engel türleri farklılık göstermektedir. Toplumda bağımsız yaşayabilme ya da bakıcıya ihtiyaç duyma durumu heterojenlik göstermektedir (Berwald ve Houtstra, 2002). Clemans (2005)'ın tecavüz mağduru kadınlarla yapmış olduğu feminist grup çalışmasında ise katılımcıların seçiminde heteroseksüel deneyimlerinden bahsedileceği için lezbiyen kişilerin katılımı tercih edilmemiştir. Ayrıca yaşları 20 ile 50 arasında değişen, çalışan, çalışmayan ve öğrenci olan kişiler de gruba dahil edilmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalar göstermektedir ki feminist grup çalışmasının hedef grubunda her türlü baskının mağduru olmuş kadınlar yer alırken, eğitim durumu, yaş, medeni durum gibi farklılıkları da içermektedir.

Feminist grup çalışmasında grubun yapısı grubun amacına göre önem kazanmaktadır. Berwald ve Houtstra (2002)'nin yapmış oldukları grup çalışmasında hem açık oturumları hem de kapalı oturumları kullanmışlardır. Grup çalışmasının ilk iki oturumunu açık yaparak katılımcıların kendi kararlarını kendilerinin vermesi sağlanmış, kimse katılım konusunda zorunlu tutulmamıştır. İkinci oturumdan sonra grup kapalı hale gelmiş ve yeni katılımcı alınmamıştır. Feminist grup çalışmasının sürecini 10 oturum olarak belirlemişlerdir.

Her bir oturumun süresi de yaklaşık iki saat sürmüştür. Makaleler, videolar, çizgi filmler, şiirler ve diğer ilgili materyaller grup süresince kullanılmıştır.

Özetle, feminist grup çalışmasının katılımcıları ve yapısı incelendiğinde, yapılmış olan çalışmalar göstermektedir ki, grup çalışmasının odağını kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca kadın olmalarıyla birlikte farklı baskı sistemlerinin mağduru olmaları da feminist grup çalışmalarının yapısını oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak kadın grupları da engelli kadınlardan, tecavüz mağduru kadınlardan, alkol problemi olan kadınlardan, şiddet mağduru kadınlardan olacak şekilde farklılık göstermektedir. Kadınların deneyimledikleri ortak baskı temelinde, feminist grup çalışmalarında katılımcılar sosyo-demografik-ekonomik özellikleri bakımından farklılık gösterebilmektedirler. Feminist grubun amacına bağlı olarak da gruplar kapalı ya da açık grup özelliği taşıyacak şekilde oluşturulabilmektedir. Temelde deneyimlenen ağır baskıların dışı vurumu için kadınların grup kültürünü oluşturabilmeleri ve birbirlerine güvenmeleri gerekmektedir. Bu nedenle grupların kapalı olması, grubun verimliliğini sağlamak açısından önem taşımaktadır.

Feminist Grup Çalışmasının İçeriği/ Süreci

Feminist grup çalışmasında her grup oturumunun odağı önceden belirlenmelidir. Oturumların odaklarını önceden belirlemenin amacı da; grup çalışmasına katılan kadınların güçlendirilmelerini sağlamak, problemlerin çözümü adına sorumluluk almalarını ve kendi hayatlarına yön verebilmeleri için aktif olmalarını sağlamaktır (Gutierrez, 1991: 204). Grup katılımcılarının

her oturum odağına yönelik kendi görüş ve önerilerini sunmaları hem eşitliğe dayalı ilişki kurabilmek hem de daha aktif katılımlarını sağlamak adına etkili olmaktadır. Berwald ve Houstra (2002)'nin yapmış oldukları grup çalışmasında da bu amaca yönelik olarak her grup oturumu için katılımcıların tartışmalarını ve belirledikleri konu üzerinde odaklanmayı desteklemiştir.

Grup liderleri uygun hale getirici, organizatör, danışman olarak müracaatçı grubuyla çalışmalıdır. Ayrıca müracaatçının problemine yönelik cevapları vermemelidir, katılımcılar ile iş birliği halinde kendi problemlerini kendilerinin tekrar çözebilmeleri için içgörü kazanmalarını sağlamalıdır (Gutierrez, 1991: 205). Bu nedenle uygulayıcı olarak grup lideri grup çalışmasını "kadınlar için" değil, kadınların seçim yapmalarına yardımcı olacak şekilde desteklemelidir. Bu anlamda iş birliği grup çalışmasının temel felsefesi haline gelmelidir (Bricker-Jeckins, 1991: 296).

Saulnier (2003)'in alkol ve uyuşturucu madde kullanan kadınlarla yaptığı grup çalışmasında içerik, bireysel sebeplerden, geniş sistemsel etkilere kadar uzanmaktadır. Bireysel sebepler olarak, düşük kendine güven ve kişilerarası ilişkiler; sistemsel etkiler, toplumsal baskılar ve cinsiyetçilik konularıdır. Katılımcılar bu konuları temel alarak alkol ya da madde kullanımına başlama öyküleri ve nasıl sürdüğünü tartışmışlardır. İçerik bu konular üzerine temellendirilmiştir.

Tecavüz mağduru kadınlarla yapılmış feminist grup çalışmasında ise kadınların kendilerini güvende ve korunduklarını hissetmeleri için oturumlar üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm

kadınların hafta içinde neler yaptıkları konusunda kendini tanıtmaktan oluşmaktadır, ikinci bölüm ise oturum temalarına ilişkin her bir katılımcının tartışma konusu getirmesinden, üçüncü bölüm, motivasyonel kapanış, grup üyelerinden her oturumun sonunda kendilerini motive edici soru veya cümle ile kapanış yapmalarından oluşmaktadır. Feminist grup çalışmasının temaları; kendini ayıplama-suçlama, güvensizlik, gizlilik ve izolasyon, tabu alanlar, farklılıklara saygı şeklinde belirlenmiştir (Clemans, 2005).

Avery (1998)'in zihinsel engelli kadınlarla yapmış olduğu feminist grup çalışmasında da kullandığı feminist perspektiflerin analizini şu şekilde belirtmiştir; eşitlik, kadınlar arası iletişim, baskı altında olanlarla çalışma, bilinç yükseltme, açıklık/ belirginlik, kadınları güçlendirme, sosyal değişim ana konularına süreç içinde dikkat etmiştir.

Singh ve Hays (2008) eş şiddeti gören kadınlarla yaptığı feminist grup çalışmasında ise süreç; form aşaması, fırtına aşaması, norm aşaması, çalışma aşaması, sonlandırma, değerlendirme ve izleme aşamalarından oluşmuştur.

Form aşamasında; başarılı bir grup süreci yapılandırabilmek için öncelikle güven geliştirici tekniklerin uygulanması gerektiği belirtilmektedir (Gladding, 2008; akt: Sing ve Hays, 2008: 91). Ayrıca grup lideri Yalom (2008)'un da belirttiği gibi pozitif grup deneyimini pekiştirebilmek için grup sürecinin başında terapötik faktörler üzerine de odaklanmalıdır. Bu bağlamda Sing ve Hays (2008) yapmış oldukları feminist grup çalışmasında form aşamasında kadınların deneyimlerinin küreselliği, değerleri ve güçlenmelerine yönelik

farkındalıklarını geliştirmeye ilişkin sorular yöneltilerek form aşamasını yapılandırılmıştır.

Fırtına aşaması; birbirlerinin kişiliklerini, tutumlarını ve yaşam deneyimlerini öğrendikçe grup üyeleri arasında yaşanabilecek çatışmaların çözümüne yönelik liderliği kapsamaktadır (Gladding, 2008; Akt: Sing ve Hays, 2008: 92). Bu nedenle grup üyeleri arasında oluşabilecek çatışmaların çözümü için grup lideri grup sürecinin her oturumunun açıkça tartışılmasını sağlamalı ve bu şekilde oluşabilecek çatışmaları öngörebilmelidir. Bu nedenle grup lideri sadece çatışmaları ortaya çıkarmak değil ayrıca katılımcıların çatışma çözme becerilerini de geliştirebilmelerini sağlamalıdır. Yaşanan çatışmaların nedenlerinin kişisel olan politiktir (Worell ve Remer, 2003) görüşünden yola çıkarak politik bağlamının farkına varılmasını sağlamalıdır. Bu nedenle grup lideri kendini grup sürecine iyi hazırlamalıdır.

Norm aşamasında; kadınlar kendilerini bireyselliklerinde öte gruba dahil olmanın daha güçlü ve önemli olduğunu hissetmeye başlamaktadırlar. Norm aşamasının önemli hedeflerinden ikisini ikili ilişki kurabilme ve amaçların sorgulanması oluşturmaktadır Bu nedenle kadınlar şimdi ve burada ilkesi temelinde birbirleri ile kendi deneyimlerini paylaşmalıdır. Kadınların gruba bağlılıklarını geliştirmek ve normları oluşturabilmek adına gruptan beklentilerini ifade etmeleri gerekmektedir. Bu aşamanın iyi yapılandırılması kadınların aktif şekilde birbirlerine destek olmasını ve grup üyelerinin çalışma aşamasına hazırlanmasını sağlamaktadır (Gladding, 2008; akt: Sing ve Hays, 2008: 93-94).

Çalışma aşamasında; grup üyesi olan kadınlar belirlemiş oldukları bireysel ve grubun amacını gerçekleştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmaktadır (Gladding, 2008; akt: Sing ve Hays, 2008: 94). Ayrıca grup üyelerinin odağa yönelik deneyimleri form, fırtına ve norm aşamalarında olduğundan daha derinlemesine paylaşılmaktadır. Çalışma aşamasında, grup lideri grup üyelerinin odak konu hakkında şimdiki ve geçmiş deneyimlerinin paylaşılmasını sağlamalıdır. Ayrıca grup üyelerinin birbirleri ve diğer kişilerle paylaşımını arttıran, risk alıcı, kendini güvende hissettiren aktiviteleri yapılandırılmalıdır.

Sonlandırma aşamasında; grup lideri üyeleri grubun sonlanmasına iyi hazırlamalıdır. Grubun ne zaman biteceği konusunda öncesinde grup üyeleri bilgilendirilmelidir. Grubu sonlandırmaya yönelik aktiviteler yapılmalıdır. Grup üyelerinin grubun sonlanmasına yönelik kendilerini açmaları için cesaretlendirilmelidir (Singh ve Hays, 2008: 96).

Değerlendirme ve izleme aşaması; grup üyelerinin amaçlarını gerçekleştirip gerçekleştiremediklerine yönelik geri bildirim içeren yazılı ya da sözlü analizleri içermektedir. Grup üyesi olan kadınlarla birlikte isteğe göre grup süreci bittikten sonra izleme oturumu da gerçekleştirilebilir.

Literatürde yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, her grup süreci, grup öncesinden başlayarak grubun sonlanmasına ve izleme aşamasına kadar bütüncül bir süreci içermektedir. Özellikle feminist grup çalışmasında Worell ve Remer (2003: 66)'in de belirtmiş olduğu dört ilkeyi temel alarak grup sürecini yapılandırmak önem kazanmaktadır. Bu ilkeleri tekrar hatırlatmak gerekirse,

kişisel ve sosyal kimlikler birbirine bağlıdır, kişisel olan politiktir, ilişkiler eşitliğe dayalıdır, kadın deneyimleri değerlidir. Yapılan feminist grup çalışmalarının temelinde güçlendirme yer almaktadır. Bu güçlendirme ise temelinde toplumsal cinsiyet rol analizlerinin yapılması, yaşanan durumun politik bağlam analizinin yapılması ve farkındalık kazanma ile ilgilidir. Bu nedenle feminist grup çalışması yapmak için öncelikle liderin bilgili ve deneyimli olması gerektiği aşikardır.

Feminist grup çalışmasında aktiviteler

Feminist grup çalışması sürecinde kullanılacak aktiviteler de bulunmaktadır. Bunlardan biri "kişisel yolculuk" (personal journey) aktivitesidir. Bu aktivite kullanılarak grup üyelerinin kendi yaşadıkları duruma ilişkin süreci, süreç içerisinde yaşadıkları zorlukları ve başarılarını çizmeleri istenebilir. Sonrasında bu yaptıklarını grup içinde paylaşarak, birbirleri arasındaki benzerlikleri, ortaklıkları, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel değerleri hakkında fikir sahibi olabilirler.

Bir diğer "liderin kendini açması" (use of leader self-disclosure) aktivitesi de feminist ilkeler arasında yer alan grup üyeleri ile lider arasında eşitlikçi ilişki yaratma konusunda fırsat sağlayıcı bir uygulamadır. Grup üyeleri tarafından "toplumsal cinsiyet rol analizinin" uygulanması, kadınların içinde buldukları durum için kendilerini suçlamamaları gerektiği ve içinde buldukları durumun nedeninin sistematik yapılar olduğu konusunda bilinç geliştirmelerinde etkili olmaktadır (Singh ve Hays, 2008).

Beyin fırtınası, kişisel hikayelerin paylaşılması, materyallerin gözden

geçirilmesi, kendini açma, ev ödevlerinin gözden geçirilmesi gibi aktiviteler de kullanılmaktadır. Bu aktiviteler içerisinde biblioterapi olarak da adlandırılan film, kitap, dergi gibi yaşanan durum ile ilgili farkındalık kazandırıcı ve tartışma ortamı sağlayıcı aktiviteler de kadınların özellikle yaşadıkları durumu somutlaştırabilmeleri, örneklendirebilmeleri ve kendilerini açabilmeleri açısından önem taşımaktadır. Özellikle grup içerisinde kadınların iletişimini güçlendirmede önemli araçlardan birini oluşturmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte sosyal hizmet uzmanı feminist grup çalışmasını planlar-ken odak soruların seçiminde karmaşa yaşayabilir. Süreç içerisinde odak soruların amaca yönelik olması gerekmektedir. Alan yazında yapılan feminist grup çalışmaları incelendiğinde grup süresince kullanılan odak sorular aşağıdaki gibi belirtilmiştir.

Feminist Grup Çalışmasında Sorular

Berwald ve Houtstra (2002) engelli kadınlarla yapmış oldukları feminist grup çalışmasında aşağıdaki sorular sorulmuş ve bazı konulara dikkat etmişlerdir;

İlk oturumlarda katılımcılara;

Bu grubun üyesi olmaktan dolayı beklentileriniz nelerdir? Grup içinde araştırmak istediğiniz konular nelerdir? Bu sorulara ek olarak, geçtiğimiz bir hafta süresince ele aldığımız konuları düşünebildiniz mi? Ne gibi değişiklikler yaşadınız? Gibi sorular sorulmuştur.

Singh ve Hays (2008) şiddet mağduru Kuzey Asyalı kadınlarla yaptıkları feminist grup çalışmasının form aşamasında; *Kendini hangi konularda takdir ediyorsun? Senin için en önemli olan*

değerin hangisidir? En önemli gücünün ne olduğunu düşünüyorsun? Sorularını temel almışlardır.

Fırtına aşamasında;

Yaşadığın çatışmaları nasıl çözüyorsun?, Kadın olarak bu sorunla başa çıkarken toplum sana ne öğretti?, İhtiyaçların, düşüncelerin, hissettiklerin hakkında diğerlerine nasıl iletişime geçersin?, Yaşadığın durum ilişkilerini nasıl etkiledi?, Tarif edebilir misin?, Bu durumu yaşayan kadınların ne gibi hakları var ve sen bunların hangilerini kullanıyorsun? Gibi sorular kullanılmıştır.

Norm aşamasında;

Grup sana ne hissettiriyor?, Grubun sana ne hissettirdiğini tek kelimeyle açıklar mısın?, Bugün gruptan ne bekliyorsun?, Gruptan beklentileriniz nedir?, Birbirinizden beklentileriniz nelerdir?, Grupta kendinizden beklentiniz nedir?, Grup üyeleri olarak hep birlikte gruptan beklentilerimiz nelerdir? Gibi sorulara yer verilmiştir.

Çalışma aşamasında ise, yaşadıkları deneyimlerin paylaşımlarını derinleştirebilmeleri ve toplumsal cinsiyet analizini ve politik bağlam farkındalığını kazandırabilmek adına; *Kadın olma konusunda paylaşılan yaşam hikayelerine nasıl saygı gösteriyoruz?, Neler düşünüyoruz?, Paylaşılan yaşam deneyimlerini hakkında önyargılarımız ve kalıp yargılarımız nelerdir?* Gibi sorular üzerinde durulmuştur.

Yukarıda verilen sorulara ek olarak feminist grup çalışmasında müracaatçı gruplarının yaşadıkları problemler odağında, kadınların güçlenmesine destek olabilecek, güçlerinin farkına varabilecek, yaşadıkları durumun toplumsal ve politik inşasına yönelik sorular

temelinde şekillendirilmelidir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rol analizi ile birlikte sorumluluklarına ve özellikle yaşadıkları toplum içerisinde kadın olmaya yönelik sorular feminist grup çalışmasının amacına ilişkin soruları oluşturmalıdır. Bu sorular temelinde grupların yapılandırılmasının amacı, Gutierrez (1991)'inde belirttiği gibi feminist yaklaşımın, yaşanan sorunların sebebini sadece kişisel düzeyde görmemesinden hareketle, sorunların toplumdaki her kişinin ihtiyaçlarının karşılanmamasından dolayı sosyal ve politik olarak inşa edildiği göz önüne alınarak, "kişisel olan politiktir" görüşünün temel felsefesi kapsamında, kadınlara, kadınların hakları, güçleri, kendisi ve toplumun öğrettikleri unsurlar üzerinde durulmasını sağlamaktır. Bu sayede kadınlara farkındalık kazandırmak ve bilinç düzeylerini arttırmak amaçlanmaktadır.

SONUÇ

Feminizm, günümüz ataerkil toplumların "toplumda baskı gören grupların kaynaklara erişmede güçlükler yaşaması ve sosyal eşitsizliklerden" kaynaklanan hak kayıpları üzerinde durmaktadır. Bu ataerkil değerler de kadınların özerkliklerini elde etmelerinde ve toplumsal olarak eşit konumda bulunma çabasının önünde engel oluşturmaktadır (Smith ve Douglas, 1990: 43-44).

Bu bağlamda sosyal hizmet kapsamında feminist düşünce, kadınların yeteneklerini, deneyimlerini ve değerlerini ortaya çıkarmayı; kadınların anlaşılma ihtiyacını, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ortaya çıkan farklı rol ve sorumlulukların yarattığı, baskı, şiddet ve istismar gibi sorunlarla başa çıkma konusunda güçlendirilmesini; güç ilişkileri analizini amaçlamaktadır.

Bu nedenle feminist sosyal hizmet, özel ilişkilere, toplum sorunlarına ve sosyal hizmet uzmanlarının toplum adına baskıcı alana nasıl müdahale edeceklerine odaklanmaktadır (Payne, 2005: 252). Bu odak kapsamında feminist grup çalışmasının etkililiğini değerlendirme üzerine birçok çalışma yapılmıştır (Yasen ve Glass, 1984; Clemans, 2005; Wood ve Roche, 2001; Berwald ve Houtstra 2002; Avery, 1998; Saulnier, 2003; Jones ve Hodges, 2001; Singh ve Hays, 2008). Yapılan çalışmalar ile feminist grup çalışmasının kadınların farkındalıklarının artmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınlar yaşadıkları soruna ve içinde buldukları duruma farklı açılardan bakma konusunda bilinçlenmişler, yaşadıkları sorunun kendilerinden kaynaklanmadığını, sorunun temelinde sosyo-politik ve kültürel sebeplerin olduğunun farkına varmışlardır.

Yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, feminist sosyal hizmet uygulaması dahilinde, feminist grup çalışmasının sürecinin yapılandırılması önem kazanmaktadır. Çünkü her grup çalışmasının katılımcıları güçlendirici etkisi, normalleştirme, evrenselleştirme, umut aşılama gibi etkilerinin olduğu bilinmektedir. Fakat feminist grup çalışmasını grup çalışmasından ayıran önemli noktaları içeriği oluştururken karşımıza çıkmaktadır. Çünkü feminist grup çalışmasında öncelikle ilişkilerin eşitliği üzerinde durmak gerekmektedir. Grup süresince grup lideri grubu yönlendirici rolü ile değil, kolaylaştırıcı rolü ile var olmalıdır. Ayrıca bu eşitlikçi ilişkinin grup üyeleri arasında da kurulması, kadınların eşitliğe dayanan ilişkiyi günlük hayatlarında da deneyimlemeleri için fırsat verecektir.

Bunlarla birlikte kadın deneyimlerinin değerli olduğu ilkesinden hareketle, yapılandırılmış bir grup çalışmasından ziyade, kadınların aktif katılımları sağlanarak oluşturulacak grup oturumlarının kadınların güçlenmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Ayrıca feminist grup çalışmasının ana temalarının başında toplumsal cinsiyet analizi ve güç analizi gelmektedir. Bu ana tema çerçevesinde kadınların yaşadıkları durumun sosyo-politik kültürel analizini yapmaları feminist grup çalışmasının ayrıcalık özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

Feminist grup çalışması ile kadınların yaşadıkları sorunun çözümü kapsamında bir araya gelerek neler yapabileceklerinin farkına varmaları sağlanmaktadır. Kolektif hareket etmenin önemi ile birlikte, varolan haklara yönelik bilinçlenmeleri kadınların özyeterliliklerinin gelişmesine, güçlenmelerine ve çözüm üretme konusunda beceri gelişimine katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, feminist grup çalışmasının yapısı, katılımcıları, süreci, yöneltilen sorular ve uygulanan aktiviteler yaşanan sorunların sadece bireysel düzeyde değil, sosyo-politik yapı içinde cinsiyetçilik dinamikleriyle ve baskıyla ilişkilendirilerek, güçlendirme bakışıyla ele alınarak belirlenmelidir. Feminist grup çalışmasıyla yaşanan ayrımcılıklar eşitliğe dayalı ilişki temelinde paylaşılarak, değerlendirilerek, analiz edilerek, kadınların değerli deneyimlerini dışı vurumları sağlanmalıdır.

Tüm bu nedenlerle feminist sosyal hizmetin müracaatçı grubunu oluşturan kadınlar ile yapılacak güçlendirme temelli feminist grup çalışmasının kapsamı ve sürecinin sistematik hale getirilmesi

amaçlanarak, hem sosyal hizmet uygulayıcılarına ve akademisyenlerine, hem de sosyal hizmet öğrencilerine yol gösterici olması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Avery, L. (1998). A feminist perspective on group work with severely mentally ill women. *Women and Therapy*, 21(4), 1-14.

Barker, Robert L. (1995). *The social work dictionary*, 3th edition, NASW Press, Washington, DC.

Berwald, C. and Houtstra, T. (2002). Joining feminism and social group work practice: a women's disability group. *Social Work With Groups*, 25 (4), 71-83.

Bora, A. (2011). *Feminizm kendi arasında*. Ankara: Ayizi Yayınları.

Bricker-Jenkins, M. (1991). The propositions and assumptions of feminist social work practice. In M. Bricker-Jenkins, N. Hooyman, N. and Gottlieb. (Ed.), *Feminist Social Work Practice In Clinical Settings*. (pp. 271-304). California; Sage Publishing.

Butler, S. and Wintram, C. (1991). *Feminist group work*. London: Sage Publications.

Butler, M. (1985). Guidelines for feminist therapy. In L. Bravo, E. Rosewater and L. Walker (Ed.), *Handbook of Feminist Therapy: Women's Issues in Psychotherapy* (pp. 33-38). New York: Springer Publishing Company.

Buz, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1): 53-65.

Carter, C., Coudrouglou, A., Figueria-McDonough, J., Lie, G. Y., MacEachron, A., Netting, F. E., Nichols-Casebolt, A. Nichols, A.W., Risley-Curtiss, C. (1994). Integrating women's issues in the social work curriculum: A proposal. *Journal of Social Work Education*, 30(2), 200-216.

- Clemans, S. E. (2005). Feminist group for women rape survivors. *Social Work With Groups*, 28(2): 59-75.
- Collier, H.V. (1982). *Counseling women: A guide for therapists*. New York: Free Press.
- Collins, P. H. (2000). Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment (2nd edn), New York: Routledge.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. Baingstoke: Palgrave Macmillan.
- Donovan, J. (1985). *Feminist theory: the intellectual traditions of american feminism*. New York: Frederick Ungar Publishing.
- Ecevit, Y. (1985). Üretim ve yeniden üretim sürecinde ücretli kadın emeği. *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 9: 72-93.
- Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karakıner (ed.) *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. s. 2-30.
- Echols, A. (1989). *Daring to be bad: Radical feminism in America 1967-1975*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eisenstein, Z. (1981). *The radical future of liberal feminism*. Boston: Northeastern University Press.
- Flax, J. (1990). Postmodernism and gender relations in feminist theory. In Linda Nicholson (Ed.), *Feminism/Postmodernism*. NY: Routledge, Chapman & Hall, p. 39-62.
- Giddings, P. (1988). *When and where I enter*. New York: Bantam.
- Gorey, K.M., Daly, C., Richter, N.L., Gleason, D.R., McCallum, M.A. (2002). The effectiveness of feminist social work methods: An integrative review. *Journal of Social Service Research*, 29(1): 37-55.
- Gottlieb, N. ve Burden, D., (1983). The distinctive attributes of feminist groups. *Social Work with Groups*, 6(3/4): 79-93.
- Gutierrez, L. (1991). Empowering women of color: A feminist model. In M. Bricker-Jenkins, N. Hooyman, and N. Gottlieb (Ed.), *Feminist Social Work Practice in Clinical Settings*. (pp.199-217). California; Sage Publications.
- Hooks, B. (2012). *Feminizm herkes içindir*. E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün, A. Yıldırım (Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Jaggar, A. (1983). *Feminist politics and human nature*. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.
- Jones, L.V. and Hodges, V.G. (2001). Enhancing psychosocial competence among Black women: A psychoeducational group model approach. *Social Work with Groups*, 24(3/4): 33-52.
- Joseph, G. (1981). *The incompatible ménage à trois: Marxism, feminism and racism*. In Lydia Sargent (Ed.), *Women and Revolution*. Boston: South End Press.
- Kaschak, E. (1981). Feminist psychotherapy: The first decade. In S. Cox (Ed.), *Female Psychology the Emerging Self* (2nd ed.) (pp.387-401). New York: St. Martin's Press.
- Koedt, A. (1973). Lesbianism and feminism. In Anne Koedt, and Ellen Levine, & Anita Rapone (Ed.), *Radical Feminism* (pp. 246-258). New York: Quadrangle Books.
- Kurland, R. and Salmon, R. (1992). Group work vs. casework in a group: Principles and implications for teaching and practice. *Social Work with Groups*, 15(4): 3-10.
- Lewis, E. (1992). Regaining promise: Feminist perspectives for social group work practice. *Social Work with Groups*, 15(2/3): 271-284.
- Michell, A. (1995). *Feminizm*, Ş. Tekeli (Çev.), Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nes, J. and Iadicola, P. (1989). Toward a definition of feminist social work: A comparison of liberal, radical, and socialist models. *Social Work*, 34(1): 12-21.

- Payne, M. (2005). *Modern social work theory*, third ed. Chicago: Lyceum Books.
- Perkins, D.D., and Zimmerman M.A. (1995). Empowerment Theory, Research, and Application. *American Journal of Community Psychology*, 23(5): 569-579.
- Reynolds, J. (1993). *Feminist theory and strategy in social work*, in Walmsey, J., Reynolds, J., Shakespare, P. And Wolfe, R. (Ed) Health Welfare And Practice: Reflecting On Roles And Relationships, London: Sage.
- Saulnier, C.F. (2000). Incorporating feminist theory into social work practice: group work examples. *Social Work With Groups*, 23(1): 5-29.
- Saulnier, C. F. (2003). Goal setting process: supporting choice in feminist group for women with alcohol problems. *Social Work with Groups*, 26(1): 47-68.
- Scott, J. (1988:Spring). Deconstructing equality-versus-difference: Or, the uses of poststructuralist theory for feminism. *Feminist Studies*, 14(1): 33-50
- Sheafor, B. and Charles R. Horejsi. (2002). *Techniques and guidelines for social work practice*, Sixth Ed., New York: Pearson Education.
- Shulman, L. (1999). The skills of helping individuals, families, groups, and communities. Fourth edition. Itasca, IL: FE Peacock Publishers.
- Singh, A. A. and Hays, D. G. (2008). Feminist group counselling with South asian women who have survived intimate partner violence. *The Journal for Specialists in Group Work*, 33(1): 84-102.
- Smith, A., and Douglas, M. (1990). *Empowerment as an ethical imperative*. In H. Lerman and N. Porter (Ed.), *Feminist Ethics and Psychotherapy* (pp. 43-50). New York: Springer Publishing.
- Steinberg, D.M. (2002). The magic of mutual aid. *Social Work with Groups*, 25(1/2): 31-38.
- Tekeli, Ş. (1995). *1980'ler Türkiye'sinde kadınlar*. Ş. Tekeli (Ed.) 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tong, R. (2009). *Feminist thought: a comprehensive introduction*. San Francisco: Westview Press.
- Wittig, M. (1988). The straight mind. In Sarah Hoagland, & Julia Penelope (Ed.), *For Lesbians Only: A Separatist Anthology*. London: Onlywomen Press, p. 431-438.
- Wood, G.G. and Roche, S.E. (2001). Representing selves, reconstructing lives: Feminist group work with women survivors of male violence. *Social Work With Groups*, 23(4): 5-23.
- Yassen, J. and Glass, L. (1984). Sexual assault survivor groups: A feminist practice perspective. *Social Work*, (May/June): 252-257.
- Zastrow, C. (1994). *Practice of social work*. London: Wadsworth Publishing Co Inc.
- Zimmerman, M.A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23(5): 581-599.

